

Nederlandse forten komen tot leven!

Nederland verdedigde zich jarenlang doormiddel van forten die deel uit maakten van een verdedigingslinie. Nu liggen ze als monumenten vol geschiedenis verstild in het landschap. Inmiddels stellen Rijk, provincies, gemeenten, waterschappen en stichtingen alles in werk om forten en linies te behouden. Niet alleen vanwege de cultuurhistorische waarde, maar ook vanwege de mogelijkheden die er zijn voor onder andere ecologie en recreatie. Joukje Eikelboom, Anne van der Graaf en Margo Schotanus hebben onderzocht op welke manier het fort ecologie en recreatie kan versterken, zonder dat het fort zijn historische karakter verliest. Helaas hebben we geconstateerd dat veel forten worden gebombardeerd met recreatieve functies, waardoor er veel van de cultuurhistorie verloren gaat.

Nederland in verdediging

Vandaag de dag zijn de militaire verdedigingslinies niet overal meer herkenbaar in het landschap. Toch zijn er nog genoeg plekken en gebouwen die ons herinneren aan de grootste infrastructurele werken die ons land heeft gekend. Een verdedigingslinie is een aaneenschakeling van vestingen, forten en kastelen, die Nederland vanaf de 80 jarige oorlog beschermden tegen de vijand. Nederland heeft ongeveer 21 verdedigingslinies, waarvan de werking is gebaseerd op een systeem waar gedeeltes van het land onder water gezet konden worden, ook wel inundatiegebieden genoemd. De diepte van een inundatiegebied wordt beperkt van 30 tot 60 centimeter water, waardoor het niet toegankelijk is voor boten, maar tegelijkertijd moeilijk is om er met mankrachten door heen op te rukken. Hoewel de forten de meest 'zichtbare' onderdelen van een waterlinie vormden, was de werking van de linie vooral afhankelijk van de samenhang tussen diverse onderdelen. Een klein sluisje of dijkje kon een essentieel onderdeel zijn, omdat het moest zorgen voor het exact reguleren van het inundatiepeil.

Oude glorie of verwaarloosd?

Na 1989 zijn de meeste forten in Nederland door Defensie verkocht aan natuurbeschermingsorganisaties, commerciële bedrijven, stichtingen en particulieren. Een groot aantal forten is eigendom van Staatsbosbeheer en gemeenten. Sommige zijn in oude glorie hersteld, andere verwaarloosd. De inundatiegebieden rondom de verdedigingswerken zijn nu grotendeels volgebouwd of opgenomen in het landschap, waardoor ze niet meer zichtbaar zijn. Bij functieveranderingen rondom forten kan er op verschillende thema's worden ingespeeld. Hierbij zijn ecologische verbindingen en recreatieve voorzieningen de belangrijkste en tegelijkertijd de meest contrasterende. Veel forten hebben reeds zo'n functieverandering ondergaan en zijn nu "Hotspots" voor natuur- en/of recreatieve waarden.

Kaart van Nederland met verzameling van militaire linies. Noord-zuid en oost-west georiënteerd om Nederland te verdedigen.

Ongestoorde natuur

Forten hebben naast hun cultuurhistorische waarde vaak een interessante natuurwaarde, waardoor ze gezien kunnen worden als belangrijke landschapselementen. Doordat de meeste forten jarenlang afgesloten waren, kon de natuur zich er ongestoord ontwikkelen. Op veel forten komen planten en dieren voor, die anders in de omgeving niet te vinden zijn. In de jaren tachtig van de vorige eeuw werden de natuurwaarden van deze landschapselementen als eerste ontdekt, nog vóór de erkenning als cultuurmonument. Daarom zijn veel forten in het bezit gekomen van organisaties voor natuur- en landschapsbeheer.

Een nachtje slapen in een fort

Naast natuurontwikkeling kan er bij functieverandering ook op recreatieve voorzieningen ingespeeld worden. Omdat forten cultuurhistorische objecten zijn, wil dit nog niet zeggen dat daar alleen cultuurrecreatie plaatsvindt. Er zijn veel verschillende vormen van recreëren die op of bij een fort kunnen plaatsvinden. Bij forten komt zowel cultuurrecreatie als natuurrecreatie aan bod. Daarnaast wordt er op het gebied van recreatie gezocht naar nieuwe mogelijkheden. Hierbij kan gedacht worden aan sportvoorzieningen, overnachtingsmogelijkheden en rondleidingen.

De belangstelling voor cultuurhistorie in Nederland wordt steeds groter, waardoor het aantal bezoekers per fort toeneemt. Het is belangrijk dat de beleving van het fort duidelijk en helder is, maar er moet ruimte blijven voor eigen interpretatie.

1 Fort bij Vijfhuizen. Paden langs de randen maken inzichtelijk hoe het fort op het landschap reageert.

2 Fort Rhijnauwen. De paden lopen door open en besloten ruimtes heen.

3 Fort bij Abcoude. Het pad wordt aan beide zijden door het talud begeleid, waardoor je het contact met de omgeving verliest.

1 Fort bij Abcoude. De randen van het fort zijn ecologisch gezien waardevol.

2 Fort bij Vijfhuizen. De rietoevers aan beide zijden zijn interessante leefmilieus voor fauna.

3 Fort bij Spijkerboor. De rietoevers aan de binnenzijde zorgt voor een ecologische rand.

Historische beleving

Het cultuurhistorische karakter op forten geeft de plek een speciale, bijzondere en unieke sfeer die uitstekend is voor de recreatie op en rondom forten. Daarom is het van groot belang dat deze gehandhaafd blijft. De beleving naar cultuurhistorie wordt onder andere gekenmerkt door de aanwezigheid van historische bebouwing. De aanwezigheid van de gracht en de grondwallen rondom het fort zijn beeldbepalend voor de herkenning van het fort. Ook de omgeving van het fort kan invloed hebben op de beleving van de cultuurhistorie, bijvoorbeeld door de aanwezigheid van oude bunkers en groepsschuilplaatsen. De context waarin het fort zich bevindt is bepalend in welke mate de cultuurhistorie beleefd kan worden. De ligging van het fort in een stedelijk- of landschappelijk gebied levert een totaal andere beleving van de cultuurhistorie op.

1 Fort Rhijnauwen. Bunkers in de omgeving kondigen het fort al aan.

2 Fort de Bilt. Oefenbanen laten het gebruik van vroeger zien.

3 Fort bij Vijfhuizen. Kale grondwal maakt het fort zichtbaar vanuit het landschap.

De balans bepalen

In de afbeeldingen hiernaast is een voorbeeld te zien hoe het onderzoeksteam te werk is gegaan. Hier wordt afgebeeld wat de invloed is van de omgeving op het fort, gekeken naar de zichtbaarheid van het fort in het landschap, de aansluiting op recreatieve verbindingen en de natuurwaarde. Tijdens het onderzoek zijn er naar deze onderdelen gekeken op verschillende schaalniveaus.

Daaruit is gebleken dat de directe omgeving van een fort zeer belangrijk is. Wanneer de omgeving van het fort open en ruim is, zal er een grotere invloed zijn op de wijde omgeving. Bij deze situatie zal het fort beter te herkennen zijn en vormt het een landmark in zijn omgeving.

Daarnaast zijn recreatieve voorzieningen en natuurwaarden erg belangrijk voor het versterken van het fort. Deze onderwerpen hebben ook invloed op de omgeving. In sommige gevallen is een fort opgenomen in het programma van de omgeving door onderdeel te zijn van een recreatieve route, wat het fort versterkt. Gekeken naar de natuurwaarde kan het fort fungeren als onderdeel van een ecologische verbinding of als stapsteen tussen verschillende natuurgebieden. Wanneer het fort in een stedelijke omgeving ligt wordt de natuurwaarde beperkt door de omgeving en heeft het minder ecologische kwaliteiten. Het fort zelf kan daarentegen wel natuurwaarden bevatten, maar wil het onderdeel uit maken van een groter geheel dan is er een verbinding met de omliggende natuur noodzakelijk.

Wanneer recreatieve voorzieningen op een fort gerealiseerd worden is het belangrijk dat de cultuurhistorie wordt gerespecteerd. De cultuurhistorie vormt een extra dimensie voor de bezoekers. De recreatie in de omgeving van een fort speelt een belangrijke factor voor het programma op het fort zelf. Opvallend is dat recreatie ook het fort kan versterken. Echter is een grote hoeveelheid programma aan recreatie op het fort zelf geen garantie voor een succesvol resultaat.

Zicht vanuit de omgeving op Fort bij Abcoude

Recreatieve routes in de omgeving van Fort bij Abcoude

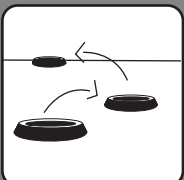
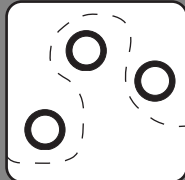
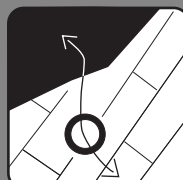
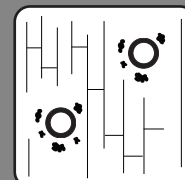
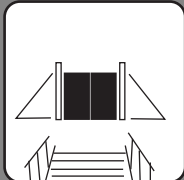
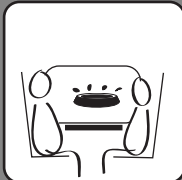
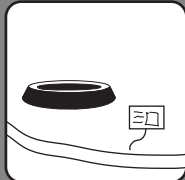
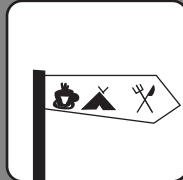
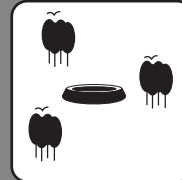
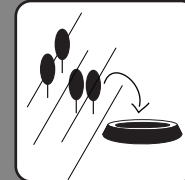
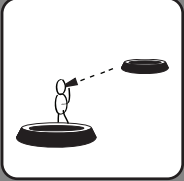
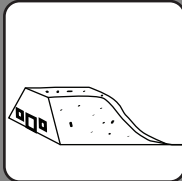
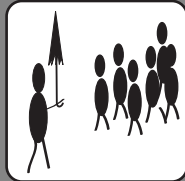
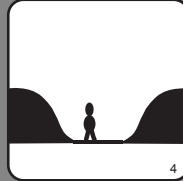
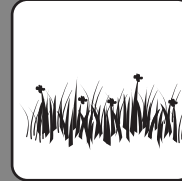
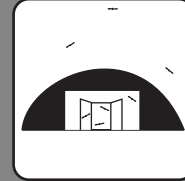
Fort bij Abcoude fungeert als stapsteen tussen verschillende natuurgebieden

- Zicht vanaf de openbare weg naar het fort
- ... Zicht naar fort Nigtevecht
- Batterijen aan het Gein
- Fort bij Abcoude

- Fort bij Abcoude
- Fort aan de Winkel
- Fort bij Nigtevecht
- Hotel
- Station
- Wandelroute
- Fietsroute
- Autoroute

- Water
- Aanwezige natuur met ecologische waarde
- Overig groen, Weilanden, akkers
- Stapsteen met ecologische waarde (Fort)
- Fort bij Abcoude

Joukje Eikelboom, Anne van der Graaf en Margo Schotanus volgen de opleiding Tuinarchitectuur aan de Hogeschool Van Hall Larenstein in Velp. In het kader van hun afstudeeropdracht onderzochten zij functieveranderingen rondom forten in Nederland. De centrale die zij opstelden luidt als volgt: "Op welke manier kan het fort ecologie en recreatie versterken zonder dat het fort zijn historische karakter verliest?". Na dit onderzoek beginnen zij aan de laatste fase van hun afstudeeropdracht: de uitwerking van een deelgebied van het Masterplan voor 'De Citadel' te Nijmegen-Lent, dat ze eerder dit jaar maakten.

	Herkenning	Programma	Groene entourage			
Landschap 1e schaalniveau	 Zicht van het ene naar het andere fort	 Langs de weg naar het dorp	 Een route langs meerdere forten	 Vanuit de stad route langs het fort	 Forten zijn onderdeel van een ecologische verbindingsszone	 Fort fungeert als stapsteen tussen verschillende natuurgebieden
Directe omgeving 2e schaalniveau	 Zicht op de brug	 Zicht vanuit de trein	 Informatie over het fort in de directe omgeving	 Druk programma op het fort	 Fort ligt in een ecologisch waardevolle omgeving	 Het fort is geplant met gebiedseigen beplanting
Het fort 3e schaalniveau	 Zicht op het andere fort	 Gebouwen intact	 Rondleiding	 Grondwallen maken de paden spannender	 Extensief beheer	 Vleermuizen gedeeltelijk in bebouwing

Bouwstenen die herkenning, programma en groene entourage op verschillende schaalniveaus kunnen versterken op en rondom een fort

Bouwstenen

Er blijken verschillende aspecten te zijn die ecologie, recreatie en cultuurhistorie kunnen versterken op en rond een fort. Fort, directe omgeving en landschap zijn hierbij een onlosmakelijk geheel.

Natuurwaarde

Begroeide wallen en takkenrillen in combinatie met extensief beheer zijn elementen die de natuurwaarde op een fort versterken. Daarnaast kan het fort opgenomen worden in zijn directe omgeving, waardoor het ecologische waardevoller kan zijn. In het omliggende landschap kan het fort fungeren als stapsteen tussen verschillende natuurgebieden.

Recreatie

Rondleidingen, waterrecreatie en informatieborden langs de paden vormen bouwstenen voor recreatie op een fort. In de directe omgeving

is belangrijk dat de parkeerplaats niet direct tegen het fort wordt aangelegd, maar dat er enige afstand tussen wordt gehouden waardoor de spanning opgebouwd kan worden. In het omliggende landschap zijn recreatieve routes belangrijk, omdat deze verschillende onderdelen met elkaar verbindt.

Cultuurhistorie

De cultuurhistorie kan herkend worden door historische bebouwing of het zicht op andere forten. Vanuit de directe omgeving kan het fort herkend worden door de aanwezigheid van een kale wal of houten woningen die refereren aan het schietveld. In het omliggende landschap maakt het voor herkenning niet uit of het fort kaal of begroeid is, wel is het hierbij belangrijk dat de omgeving open is. (Zie pagina 2: 3 Fort bij Vijfhuizen. Kale grondwal maakt het fort zichtbaar vanuit het landschap).

Conclusie

Belangrijk is dat het fort bij functieveranderingen zijn historische karakter niet verliest. Cultuurhistorische waarden en kenmerken moeten hierbij benut en ingezet worden. Bij ecologie is het van belang dat er een gepast beheer wordt toegepast, waardoor ecologie en cultuurhistorie in balans zijn. Daarnaast is het bijna onmogelijk om zowel ecologie en recreatie te combineren op een fort, omdat het moeilijk is hierbij de juiste balans te bepalen.

Tot slot, ieder fort zijn heeft een eigen identiteit en bij functieverandering moet ieder fort uniek blijven. Er is geen “Kant-en-klare” oplossing die op elk fort kan worden toegepast.